

ОСВІТНІ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТ.): ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ І НАСЛІДКИ

Лариса КАПІТАН

orcid.org/0000-0001-5035-8164

доктор історичних наук, професор,

в. о. ректора Мукачівського державного університету

email: L.Kapitan@mail.msu.edu.ua

Яна ТОВТИН

orcid.org/0000-0003-2687-7380

кандидат історичних наук, доцент

факультету менеджменту та індустрії гостинності

Мукачівського державного університету

email: Tovtyn.Ya@msu.edu.ua

Анотація. *Зосереджено увагу на описовому аналізі освітніх реформ у системі шкільної та вищої освіти України наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Розглянуто історичний контекст трансформаційних процесів, які переживало українське суспільство в окреслений період. Здійснено огляд ключових законодавчих і програмних ініціатив. Висвітлено основні позитивні результати реформ. Наголошено на впливі глобальних викликів на розвиток освіти.*

Ключові слова: *автономія університетів, академічна мобільність, вища освіта, НУШ, реформи, трансформація освіти, ШІ, шкільна освіта.*

Постановка проблеми. У Львові 22–23 червня 2023 р. проходив черговий фестиваль «Вчителі майбутнього». Голова Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій С. Бабак під час роботи фестивалю озвучив три ключові проблеми освітньої системи України. Ці проблеми – не породження сьогодення, вони існують вже понад 30 років. По-перше, застарілий і морально, і матеріально освітній простір, який потребує серйозної модернізації. По-друге, зміст освіти також багато в чому не відповідає ні тактичним, ні стратегічним цілям освіти. По-третє, вкрай низька оплата праці педагогів. Як зазначив С. Бабак, першопричина усіх зазначених проблем криється у відсутності або нестачі політичної волі для лідерства у

реформуванні освітньої галузі. Також наріжним каменем є фінансова складова. Адже без належного і своєчасного фінансування будь-які реформи приречені на провал. На його думку, для справжньої реформи української системи освіти та виведення її на передові позиції в світі протягом 7–10 років необхідно залучити мільярди доларів. Але, як зазначив С. Бабак, «якщо ми виправимо ці три мінуси і отримаємо класне освітнє середовище, то повернемо той мільйон дітей, які вихали, і тоді будуть хотіти їхати до нас з-за кордону, а не ми шукатимемо, куди б відправити дитину на навчання» [1].

Одним із фундаментальних інститутів суспільства, що має безпосередній вплив на соціально-економічний розвиток держави, формування різних форм

ідентичності, інтеграцію в соціокультурний глобальний простір, є система освіти. Для України кінець ХХ – початок ХХІ ст. позначилися не лише кардинальними соціокультурними, суспільно-політичними та економічними трансформаціями, а й масштабними реформами, які відбувалися як в умовах серйозних внутрішніх криз та катаклізмів, так і під впливом євроінтеграційних прагнень. Реформи у сфері освіти були покликані модернізувати систему шкільної та вищої освіти, зокрема й шляхом впровадження різноманітних технічних і технологічних інновацій та змін методик і форм навчання та викладання, наповнення новим змістом і сенсами освітніх програм, демократизації управління та адаптації до європейських освітніх практик і стандартів. Але процеси реформування супроводжувалися низкою проблем, серед яких інституційна нестабільність, брак ресурсів, відсутність послідовності й спадкоємності реформ, цілісної довгострокової та продуманої стратегії.

Отже, зважаючи на зазначені вище проблеми, є потреба у науковому комплексному аналізі освітніх реформ в Україні в окреслений період з опертям на історичний контекст, врахуванням зовнішніх і внутрішніх викликів. Така опукла візія дасть змогу не лише надати оцінку вже наявним результатам реформування, а й визначити перспективи подальшого розвитку шкільної та вищої освіти в Україні.

Огляд досліджень та публікацій. Корпус наукових напрацювань, пов'язаних із дослідженням освітніх реформ в Україні наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., вражає своїм різноманіттям підходів та векторами охоплення

проблематики. Ми пропонуємо короткий огляд літератури для демонстрації важливості чіткого погляду на освітні процеси в Україні крізь призму суспільно-політичного та соціального розвитку.

О. Кохановська, О. Кірдан та О. Невмержицька провели історіографічний огляд наукових напрацювань, присвячених аналізу розвитку інноваційних технологій навчання в Україні наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. [2]. Проблемам розвитку педагогіки в Україні в окреслений період присвячена стаття Н. Гупана. Автор зосередився на виокремленні кризових явищ в історії педагогіки України [3]. У статті Н. Савченко сфокусовано увагу на історіографічних аспектах розвитку педагогічної освіти в Україні, починаючи із середини ХХ ст. [4].

У монографії «Парадигми розвитку та тенденції реформування шкільної освіти в Україні у добу незалежності» авторським колективом охоплено широкий спектр проблем: трансформації у розвитку середньої загальної освіти України; стратегії державної політики в освітній сфері; тенденції реформування шкільної освіти; філософсько-освітній дискурс освітніх реформ [5]. Компаративний аналіз реформування освіти України та Польщі висвітлений у праці «Освітні реформи: місія, дійсність, рефлексія» з акцентом розуміння необхідності реформ як відгуку на глобалізацію та євроінтеграцію [6]. Вивчення досвіду автономії та врядування у різних університетах світу як зразка для реформування вищої освіти України викладений у монографії «Автономія та врядування у вищій освіті» [7].

Важливим джерелом інформації для нашої статті є «Антологія текстів з реформування освіти в Україні: програми,

концепції, проекти (1991–2017)». У хрестоматії у хронологічному порядку викладено документи, які висвітлюють різноманітні процеси в системі загальної шкільної освіти України: інституційний розвиток, змістове наповнення виховного компонента шкільної освіти. Важливо, що у цій антології відображені політичні, соціально-економічні та культурологічні трансформації українського суспільства. Команда науковців упорядкувала бібліографічний покажчик, у якому зібрані нормативно-правові документи, наукова література, присвячені вивченню реформ в освітній галузі України у ХХ ст. [8].

Освітню систему України як важливий чинник євроінтеграційного поступу нашої держави вивчала М. Панчук [9]. С. Свіжевська своє дисертаційне дослідження присвятила аналізу становлення/трансформації системи акредитації у вищій освіті України, що також пов'язано як з потребами реформ, так і з євроінтеграційними кроками [10].

Попри наявність значної кількості досліджень, пов'язаних із висвітленням освітньої системи України в окреслений період, зокрема й таких, що присвячені освітнім реформам у шкільній та вищій освіті, вивчення історичного контексту реформ та їхніх довгострокових наслідків ще недостатньо охоплено науковцями. Це відкриває простір для подальших наукових досліджень і осмислення освітніх реформ в Україні та їхнього впливу на суспільство.

Мета статті полягає в огляді реформ в системі шкільної та вищої освіти України кінця ХХ – початку ХХІ ст. крізь призму історичного контексту та з точки зору сучасних вимог до системи освіти.

Виклад основного матеріалу. Важко

не погодитися з твердженням, що найціннішим ресурсом держави є її інтелектуальний потенціал. У другій половині ХХ ст. в економічно розвинених країнах світу відбулися четвертий і п'ятий великі етапи поділу праці. Зокрема, було відокремлено нематеріальне виробництво (освіта, наука, охорона здоров'я та інші сфери) від матеріального, а також інформаційну галузь від інших економічних секторів. Ці значущі суспільні поділи праці, що стали матеріальною основою товарних відносин, закріпили в суспільно-економічному обігу поняття «інтелектуальний потенціал», яке отримало різний рівень практичного застосування та розуміння його сутності. Тенденції розвитку науки, культури, техніки й виробництва, особливо починаючи з другої половини ХХ ст., демонструють, що людство досягло такого етапу, коли подальший прогрес визначатиметься переважно розумовою діяльністю суспільства. Інакше кажучи, результати інтелектуальної діяльності стануть ключовим чинником у формуванні стратегії і тактики соціально-економічного розвитку будь-якої країни. На 34-й сесії Асамблеї держав-учасниць Всесвітньої Організації Інтелектуальної Власності (ВОІВ), яка відбулася в Женеві з 20 по 29 вересня 1999 р., підкреслено важливість цього аспекту. Відзначено, що у ХХІ ст. саме інтелектуальна власність відіграватиме основну роль. Носієм інтелекту, а також інтелектуального потенціалу є людина. На порозі нового тисячоліття людський розум стає головною рушійною силою розвитку технологій, займаючи ключове місце в епоху нового технічного прогресу [11, с. 51].

Одним із результатів такого прогресу стала поява та активне впровадження у

різні сфери життя людини штучного інтелекту (ШІ). Розширення і вдосконалення технологій на сьогодні сприймають по-різному – від захоплення можливостями до обережного ставлення, особливо зважаючи на виклики та загрози, які людству ще належить досягнути й подолати. Зокрема, для прикладу згадаємо онлайн-захід «Ера ШІ: Як світ зміниться до 2028 року?», який відбувся 28 січня 2025 р. Під час роботи панельної дискусії було представлено два дослідження. Перше підготовлене протягом двох тижнів аналітиками Українського інституту майбутнього (УІМ); друге протягом одного дня готувала команда В. Бандури за допомогою ШІ. Ключові проблеми дискусії стосувалися пошуку відповідей на питання, як трансформується наше повсякдення під впливом ШІ; яких сфер зміни торкнуться найбільше; як сприймати ШІ – як друга чи як ворога людства; що буде після ШІ. С. Астахов, представляючи результати дослідження, проведені УІМ, оприлюднив результати звіту Університету Квінсленду (Австралія) за 2023 р., які свідчать, що люди більше довіряють ШІ. Перше, що спадає на думку при згадці про ШІ, це GPT-чат. Однак насправді це вкрай спрощене й неповне розуміння цієї технології. Аналітики із УІМ виокремлюють наступні типи ШІ: моделі машинного, підкріплювального та глибокого навчання; генеративні моделі; ймовірні графові моделі. Крім того, для навчання вони потребують величезної кількості даних та є вкрай дорогавартісними: для навчання GPT-3 знадобилося 4 млн. доларів, GPT-4 – 78 млн. доларів, тоді як для Gemini Ultra було витрачено понад 190 млн. доларів США. За результатами дослідження Міжнародного валютного фонду (МВФ),

близько 40% робочих місць у світовому масштабі належать до таких професій, які мають високий ступінь впливу ШІ. Причому для розвинених економік цей показник ще вищий – 60%. На сьогодні ШІ вже посилює нерівність у доступі до професій з високою оплатою праці. Тому вкрай гостро стоїть проблема для регіонів з економіками, що розвиваються, створення такої інфраструктури навчальних програм, які б знизили ризики автоматизації та підвищили можливості доступу до професій з високим рівнем взаємодоповненості. Провідні позиції в світі виробництва з високим рівнем автоматизації займають Китай і США. Зокрема, з 2012 р. Китай на першому місці у світі за кількістю патентів на ШІ. Найбільш зрілими для впровадження ШІ є фінансова сфера, а також автомобільна індустрія та охорона здоров'я. Збільшення інвестицій вимагають енергетика та промисловість. Щодо викликів та загроз, то на найближчі роки велика ймовірність, по-перше, цифрового колоніалізму. Тобто розвинені країни, які мають можливості для посилення своїх переваг за допомогою ШІ, збільшуватимуть розрив з економіками, що розвиваються. Це створює ймовірність формування нового типу глобальної нерівності, коли у країнах, що розвиваються, ШІ замінитиме робочі місця без альтернативи створення нових можливостей для людей. По-друге, висока централізація технології ШІ (основні осередки у США і Китаї) створює умови для глобальних технологічних монополій. По-третє, змінюється парадигма оцінки людського капіталу. Знецінюються переваги країн, що мали дешеву робочу силу. Тому ключовим фактором стає можливість і здатність людей до ефективної взаємодії із ШІ. Це

вимагає колосального переосмислення і перегляду наявних освітніх систем та створення відповідних програм перекваліфікації. По-четверте, для країн, які мають середній рівень розвитку, високі ризики опинитися між дешевою ручною працею і технологічним сектором. Їм буде складно конкурувати в цінах з бідними країнами, водночас так само складно змагатися із високорозвиненими щодо інновацій. Така ситуація може спровокувати появу нової глобальної економічної фундації, для якої буде характерним поділ на технологічний центр і периферію. По-п'яте, такі сектори економіки, як енергетика і промисловість, на сьогодні демонструють досить низькі темпи впровадження ШІ. Попри те, що саме у них сконцентрований неабиякий потенціал для підвищення ефективності, зокрема, і завдяки впровадженню технології ШІ. Ця ситуація дає змогу зробити припущення, що буде наступна хвиля впливу ШІ, яку варто очікувати після насичення сектору сервіса. Результати дослідження, сформовані за допомогою ШІ, демонструють, що на сьогодні ця технологія є потужною системою, вплив якої неможливо ігнорувати, адже таким чином це може призвести до втрати конкурентоспроможності. ШІ, за словами В. Бандури, варто розглядати як екзоскелет для людини, який посилює здатність до розв'язання інтелектуальних завдань. Саме людина є творцем і носієм ідей, які за допомогою ШІ перетворюються на оригінальний і цікавий продукт. Тобто ШІ – інструмент для моделювання за заданим людиною сценарієм. За прогнозами, до 2027 р. ШІ стане значно дешевшим і кардинально вплине на економіку та наше розуміння специфіки її розвитку. Людина має і позаінтелектуальні

здібності та включеність у реальність. Тому за нею залишається певна кількість ролей, які може виконувати лише вона. Водночас ШІ посилює людські здібності. Однак великий ризик у тому, що ШІ може контролювати будь-яка кількість людей і їхні наміри не завжди хороші. У 2025–2026 рр. очікується стрімкий розвиток ШІ у форматі універсального інтелекту. Його розуміють як проміжну ланку між наявними мовними моделями та суперінтелектом. Є припущення, що суперінтелект матиме вплив на фізичний простір. Крім того, ШІ розвивається значно швидше, ніж цього очікували на початку його появи та використання. Тому вкрай важливо людям розвивати власне мислення і адаптивність, інакше можна втратити контроль над ШІ та, відповідно, над майбутнім усього людства. Водночас експерти неодноразово порівнюють появу ШІ з періодом індустріальної революції, коли величезна кількість людей втрачала роботу, кваліфікацію та перспективи, відбувалися масові протести. Але з часом все стабілізувалося. Тому, можливо, ситуація із ШІ в чомусь подібна [12].

Ми не випадково так детально зупинилися на проблемі появи та поширення ШІ у нашому житті. Адже питання освіти у такому контексті набуває особливої ваги. Саме освіта формує людину як носія інтелектуального потенціалу та визначає тренди розвитку суспільства. Темпи розвитку технологічних трансформацій та поява у зв'язку з цим нових ризиків і викликів (цифровізація, збереження даних, кібербезпека та кіберзлочинність тощо) вимагають ґрунтовного аналізу історичного досвіду. Для того, аби сформулювати розуміння того, куди і яким чином рухатися далі у сфері

шкільної та вищої освіти, варто поглянути на перебіг та результати освітніх реформ в Україні наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. крізь призму історичного контексту. Такий підхід дає можливість, на нашу думку, відстежити, які стратегії виявилися успішними, які проблеми не втрачають своєї актуальності й донині, а які невдачі можуть стати корисним уроком для формування освітньої політики в умовах сьогодення.

У вересні 2015 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила Цілі сталого розвитку (Sustainable Development Goals, SDGs). Це глобальна програма трансформації світу, яка нараховує 17 стратегічних завдань. Її підтримали 193 держави-члени. Серед них і Україна, що зафіксовано Указом Президента України у 2019 р. [13]. План розрахований на 15 років, тобто до 2030 р., і передбачає узгоджені дії міжнародної спільноти у подоланні бідності, зменшенні нерівності, захисті довкілля та протидії кліматичним змінам. Визначені напрями охоплюють широкий спектр проблем: від забезпечення якісної освіти, гендерної рівності, доступу до чистої води та енергії і до сталого розвитку міст, збереження екосистем і розвитку партнерства заради спільного успішного розвитку. Черговим етапом перегляду та обговорення глобальних викликів став Саміт зі сталого розвитку, який відбувся 18–19 вересня 2023 р. у Нью-Йорку. У його резолюції було підтверджено ключові орієнтири сталого розвитку та підкреслено збалансованість трьох його фундаментальних основ: економічної, соціальної і екологічної. Окремо наголошено на необхідності дотримання прав людини, забезпечення гендерної рівності та розширення можливостей жінок і дівчат. Водночас у

документі констатовано, що темпи реалізації Цілей є недостатніми, а в окремих напрямках навіть спостерігається регрес порівняно з 2015 р. [14]. Це загострює проблему інтеграції принципів сталого розвитку в освітню політику та навчальні програми. Адже саме освіта є ключовим інструментом формування нових поколінь і майбутнього суспільства, його світогляду, цінностей та розуміння векторів розвитку. Проте реалізація цього завдання ускладнюється низкою глобальних викликів: цифровим розривом між країнами та соціальними групами, демографічними змінами, міграційними процесами, збройними конфліктами, природними катастрофами, серйозними кліматичними змінами, а також масштабними соціально-економічними кризами. Усе це створює додаткові бар'єри на шляху досягнення цілей сталого розвитку та вимагає нових стратегій їх інтеграції у суспільне та освітнє життя [15].

Найціннішим ресурсом будь-якої держави є її інтелектуальний потенціал. Ця закономірність особливо виразно окреслилася наприкінці ХХ ст., коли у світі сформувалося переконання, що провідні позиції в майбутньому належатимуть тим країнам і народам, які зможуть забезпечити високий рівень інноваційності та інтелектуальної спроможності. Натомість держави, що не зможуть долучитися до цих процесів, ризикують залишитися на периферії глобального розвитку, виконуючи роль постачальників сировини та дешевої робочої сили. У 1980–1990-х рр. ХХ ст. усвідомлення цього стало підґрунтям для реформування освітніх систем у різних регіонах світу. Зокрема, воно визначило особливості північноамериканської моделі (США, Канада), західноєвропейської

(Велика Британія, Німеччина, Франція), східноєвропейської (Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина, Болгарія, Румунія, країни СНД) та східноазійської (Японія, Китай, Південна Корея). Кожна з них мала власні акценти, що впливали з рівня фінансування та ступеня централізованого державного управління, структури багаторівневої освіти, тривалості навчання, специфіки моделей освітнього процесу й темпів реформ [5, с. 8].

В Україні реформування шкільної освіти протягом 1991–2001 рр. характеризувалося багато в чому суттєвими змінами та трансформаціями, що відображало й загальносуспільну ситуацію в країні. Цей період став своєрідним перехідним етапом від радянської авторитарної та заідеологізованої освітньої парадигми, що втрачала свою актуальність під впливом політичних та світоглядних змін, до демократичної і особистісно орієнтованої моделі, яка була покликана надати нові можливості розвитку освіти у молодій державі. Серед позитивних тенденцій цього періоду можна виокремити формування нормативної бази, де були враховані громадсько-педагогічні ідеї і пропозиції. Зокрема, у тогочасному Законі України «Про освіту», який був результатом співпраці Міністерства народної освіти УРСР, науково-педагогічної і освітянської спільноти, було проголошено освіту пріоритетом у соціально-економічному розвитку. Вона мала бути побудованою на гуманістичних, демократичних принципах з опорами на національну самосвідомість та взаємоповагу між народами. Ключовими принципами реформування освіти були визначені: її гуманістичний і демократичний характер, доступність, рівність умов розвитку та індивідуальних

здібностей і талантів; пріоритет загальнолюдських духовних цінностей, на протипагу політичним ти класовим інтересам; світський характер освіти та її наукове наповнення; інтеграція освіти і наукових досягнень, виробництва та міжнародних стандартів; гнучкість освіти, її практичність; рівновага між державним управлінням сферою освіти та громадським самоврядуванням; принцип безперервності освіти. Цей закон на той час був багато в чому декларативним, адже, зважаючи на тогочасні суспільно-політичні й економічні реалії, практично втілити його положення було складно. Але він став першим нормативним актом в історії сучасної України та заклав підвалини до подальших трансформацій і змін освітньої галузі. Протягом 1993–2003 рр. він зазнавав чимало змін та доповнень. Вони були зумовлені новими суспільними викликами та прагненням адаптації освітньої галузі до цих змін [8, с. 166–167].

Постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 р. № 896 була затверджена Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»), у вступному абзаці якої вказано: «Розбудова системи освіти, її докорінне реформування мають стати основою відтворення інтелектуального, духовного потенціалу народу, виходу вітчизняної науки, техніки і культури на світовий рівень, національного відродження, становлення державності та демократизації суспільства в Україні» [16]. Серед стратегічних цілей у реформуванні освіти сформульовані наступні: розбудова національної системи освіти з акцентом на виховання освічених, творчих особистостей, громадян України, а також пріоритетним має бути розвиток людини,

її фізичного й морального здоров'я, впровадження найкращих культурних зразків в усій їх різноманітності; реформування системи України таким чином, щоб вивести освіту нашої держави на рівень освіти розвинутих країн; реформування управлінської структури шляхом подолання монополії держави в освітній сфері через створення рівноправних недержавних навчально-виховних закладів; демократизація традиційних навчально-виховних закладів; варіативність інвестицій в галузі освіти [16].

Програма виявилася актуальною та довгоочікуваною, оскільки окреслює педагогічні основи реформування освітньої галузі й визначає пріоритети і стратегічні напрями розвитку освіти в Україні у довгостроковій перспективі. Основними завданнями програми є створення ефективної системи безперервного навчання та виховання для досягнення високого рівня освіти, забезпечення умов для постійного духовного самовдосконалення особистості, а також формування інтелектуального й культурного потенціалу, який розглядається як ключова цінність нації. Водночас, як зазначено в Національній доктрині розвитку освіти, затвердженій на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти у 2002 р. та схваленій Президентом України, постала необхідність «радикальної модернізації галузі» через невідповідність темпів і масштабу змін вимогам особистості, суспільства та держави. У зв'язку з цим розпочався новий етап реформування загальної середньої освіти [8, с. 168–169].

Державна політика в галузі освіти і науки відіграє ключову роль у формуванні людського капіталу та сприяє економічному розвитку, забезпечуючи

стале зростання, конкурентоспроможність економіки, а також суспільний та індивідуальний добробут. Ці фактори є основою для процвітаючого майбутнього та високої якості життя. Досягнення зазначених цілей вимагає гармонійної взаємодії політичних ініціатив, ефективних управлінських рішень і довгострокових вкладень. Наразі українська освіта не відповідає сучасним вимогам як з боку особистості й суспільства, так і з точки зору потреб економіки чи світових тенденцій. У зв'язку з цим триває системна трансформація освітньої сфери, спрямована на забезпечення нових стандартів навчання на всіх рівнях: від дошкільної освіти до вищої та освіти для дорослих. У науковій сфері реформа спрямована на подолання ізоляції та застою в галузі досліджень, створення запиту на високоякісну підготовку науковців і розвиток перспективних розробок у фундаментальних і прикладних напрямках. Вона також має на меті зменшити розрив між науковими досягненнями та їх практичним застосуванням, а також забезпечити інтеграцію вищої освіти і науки України в освітній та дослідницький простір Європейського Союзу. Сьогодні реформа освіти охоплює кілька ключових напрямів: доступна і якісна дошкільна освіта; оновлена українська школа; сучасна професійна освіта; високий рівень вищої освіти та підтримка освіти впродовж життя; розвиток науки й інновацій. У кожному з цих напрямів втілюються конкретні завдання, об'єднані спільною метою: створення інноваційного освітнього середовища, де учні та студенти здобувають важливі компетенції, необхідні для успішного життя у сучасному світі. Це середовище також покликане забезпечити

науковцям можливості й ресурси для проведення досліджень, які сприятимуть соціально-економічному прогресу та інноваційному розвитку країни [17].

Нова українська школа (НУШ) спрямована на створення умов, де кожен учень матиме рівний доступ до якісної освіти в безпечному, комфортному, інклюзивному та сучасному середовищі. Реформа покликана забезпечити, щоб випускники володіли глибокими знаннями та ключовими компетентностями, необхідними для сучасного життя, а також були самостійними, творчими й креативними особистостями. Реформа «Нова українська школа», що успішно стартувала в початкових класах, зіткнулась із значними труднощами за останні роки. Ці виклики включають насамперед перехід на онлайн-навчання у період пандемії COVID-19 та труднощі, пов'язані з повномасштабною російсько-українською війною. У 2022 р. учні НУШ переходили з початкової школи до середньої ланки, починаючи навчання у 5-х класах [18]. Учні, які починали навчання за програмою НУШ, закінчили у 2025 навчальному році 7-й, а пілотні класи – 8-й. Відповідно у 2029 р. будуть перші випускники із повною шкільною освітою за новим державним стандартом. Тривала й далекоперспективна всебічна освітня реформа, скерована на перехід на 12-річну шкільну освіту та серйозну трансформацію усієї філософії шкільної освіти та системи управління, стартувала в Україні у 2017 р. Того року були сформовані перші пілотні класи НУШ. З 2018 р. за стандартами НУШ навчалися першокласники по всій Україні. У 2022 р. розпочався етап впровадження базової середньої освіти НУШ. На 2027 р. запланований запуск профільної освіти.

Згідно з реформою, крім структурних змін у навчальних закладах України, вдосконалюватиметься система викладання. Відповідно має зростати рівень професійної майстерності вчителів; педагогічна освіта перейде до принципів партнерства та індивідуального підходу. НУШ є стратегічною реформою українського уряду, яка щорічно отримувала фінансову підтримку через державний бюджет, починаючи з 2017 р. Проте у 2022–2023 рр. реформа продовжувалася без субвенцій з боку держави. Після початку повномасштабного вторгнення значну частину видатків на освіту перенаправлено на потреби оборони, що призвело до повного припинення фінансування реформи базової середньої освіти. Зараз ситуація з фінансуванням покращується [19].

Не менш важливим для розвитку якісного освітнього простору є реформування системи вищої освіти України. Цей напрямок також наразі є одним із пріоритетних на рівні держави. Мусимо констатувати, що протягом 1990-х – початку 2000-х рр. яскраво вираженою тенденцією у цій гільці освіти було її фізичне розширення, далеко не завжди виправдане з точки зору якості. Навпаки, кількісне зростання супроводжувалося зниженням якості освітніх послуг, посиленням комерціалізації вищої освіти та проявами «дипломної лихоманки», зокрема орієнтацією здобувачів передусім на отримання диплома, а не на якість освітніх послуг чи перспектив працювати за здобутою спеціальністю. Екстенсивний розвиток цього щабля освіти можна пояснити як реальними потребами суспільства й економіки (розвиток комунікаційних і інформаційних технологій, реструктуризація економіки), так

і кон'юнктурними факторами, що носили штучний характер: хибними уявленнями про престижність вищої освіти і наявність диплома, а також появою ринково привабливих спеціальностей, таких як юристи, економісти, маркетингологи та менеджери. Також важливо відзначити і найбільш характерні проблеми вищої освіти України в окреслений період. Крім зниження якості освіти, можна вказати на відсутність цілісної системи моніторингу та контролю якості вищої освіти; застарілу матеріально-технічну базу та інфраструктуру, що суттєво впливали на можливість впровадження інноваційних освітніх практик; слабкий або взагалі відсутній зв'язок закладів вищої освіти із ринком праці; обмежену інституційну та академічну автономію університетів; проблеми із розподілом бюджетних коштів; низький рівень матеріального та фінансового забезпечення професорсько-викладацького складу та відтік і старіння кадрів; низький рівень академічної мобільності, особливо зовнішньої; академічну недобросовісність. Разом з тим саме система вищої освіти стала центром чи не найбільшої кількості реформ, серед яких варто виділити: приєднання до Болонського процесу у 2005 р.; введення зовнішнього незалежного оцінювання для вступу до університетів з 2008 р.; експериментальні спроби запровадження університетської автономії у період з 2006 по 2009 р.; прийняття нової редакції закону «Про вищу освіту» у 2014 р. [20, с. 34–36].

Реформування системи вищої освіти в Україні має на меті підвищення конкурентоспроможності випускників на сучасному ринку праці. Основна увага приділяється підготовці фахівців, які мають актуальні знання і навички для

вирішення складних завдань, здатні розробляти інноваційні інтелектуальні продукти та проявляти прихильність до демократичних цінностей. Серед важливих досягнень реформ можна виділити перехід до прозорої моделі фінансування закладів вищої освіти, побудованої на показниках їхньої освітньої, наукової та міжнародної активності. З 2020 р. державні кошти розподіляються за результатами діяльності закладу, а не відповідно до штатного розпису. Важливим кроком стало введення індикативної собівартості навчання, що дає можливість узгодити плату за освітні послуги з фактичними витратами та сприяє покращенню їхньої якості [17]. Суттєвий внесок у розвиток галузі забезпечило ухвалення Закону України «Про фахову передвищу освіту» (2019) [21]. У ньому передбачено впровадження елементів корпоративного управління, оновлення механізму обрання керівників закладів, зміни в системі фінансування, зняття вікових та інших обмежень для студентів, а також розширення можливостей у виборі форм організації освітнього процесу. Оновлені вимоги до змісту вищої освіти сприяли формуванню системи стандартів, яка відповідає національній рамці кваліфікацій. Затверджено 98 стандартів бакалаврського рівня та 45 магістерського, що забезпечують структурованість і якість освітнього процесу. У розподілі державного замовлення активно впроваджуються прозорі механізми, такі як адресне розміщення, широкий конкурс і формульний розподіл. Це дало змогу дотримуватися принципу «бюджетні місця йдуть за кращими вступниками», а абітурієнти отримали більше можливостей вступити до обраних університетів. Однак цей формат потребує

подальшого вдосконалення та корегування. Головною проблемою сфери вищої освіти залишається невідповідність між освітньою підготовкою випускників та потребами українського ринку праці, що ускладнює їх професійну самореалізацію. Якість освіти часто не відповідає очікуванням роботодавців, студентів і громадськості. Недосконалість системи фінансування та управління негативно позначається на мотивації викладачів і розвитку навчальних закладів, оскільки найкращі педагоги та ефективні університети не отримують справедливої винагороди за свою роботу. Водночас частина молоді, що вступає до закладів вищої освіти, нерідко недостатньо підготовлена як з точки зору знань і навичок, так і мотивації для успішного навчання. Україна також стикається з браком систематизованих даних, які б відображали динамічну оцінку якості освіти з боку роботодавців та студентів або демонстрували відповідність освітніх програм вимогам ринку праці. Водночас відсутня практика моніторингу працевлаштування випускників закладів вищої освіти, що ускладнює аналіз ефективності освітньої системи [17].

Освітні реформи кінця ХХ – початку ХХІ ст. стали важливим етапом переходу від радянської моделі до формування власного формату української освіти. Вони сприяли більшій увазі до особистісно орієнтованого навчання, інтеграції українознавчого компонента та розширенню академічних свобод у вищих навчальних закладах. Водночас реформаторські ініціативи часто мали частковий і фрагментарний характер, що негативно впливало на їхню ефективність. Поступове наближення до європейського освітнього простору стало важливою

тенденцією, хоча супроводжувалося збереженням низки структурних проблем, успадкованих від радянської системи. Наразі важко однозначно вести мову про результати освітніх реформ у галузі шкільної та вищої освіти. Тому є низка пояснень. По-перше, реформи продовжуються, і остаточний результат можна буде оцінити лише по факту їх завершення. По-друге, триває виснажлива війна України за свою Незалежність. Відповідно освітні втрати, започатковані пандемією COVID-19 та поглиблені повномасштабним російським вторгненням, суттєво впливають на перебіг реформ. По-третє, як вже було зазначено, непослідовність реформ, неналежне фінансування применшували їхню результативність та очікувані результати. Однак реформи є вкрай необхідними. І вони тривають попри усі негаразди та перепони. Важливо, що система освіти України вистояла у вкрай несприятливих умовах та продовжує функціонувати.

Висновки. Реформи в системі шкільної та вищої освіти України наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. стали закономірним процесом, що впливав із трансформацій суспільно-політичного, соціально-економічного та культурного простору нашої держави. Вони є відображенням тих нагальних проблем і потреб українського суспільства, перед якими воно опинилося в системі глобальних внутрішніх та зовнішніх перетворень. Реформи заклали основи для створення національної системи шкільної освіти та інституцій вищої освіти, орієнтованих на демократичні цінності та інтеграцію у європейський освітній простір. Якщо 1990-ті рр. ми можемо розглядати як своєрідний перехід від радянської ідеологічно заангажованої і

тоталітарно орієнтованої системи освіти до гуманістичних та особистісно спрямованих форм і методик освіти й управління освітою, то наступні десятиліття все більше демонстрували прагнення до впровадження сучасних європейських практик. Такий хід розвитку подій в освітній галузі цілком відображав загальні тенденції в українському суспільстві: розрив з радянським минулим, прагнення до нових стандартів життя, світогляду і ціннісних орієнтирів, що знаходило своє відображення у революційних подіях, які пережила Україна за роки своєї відновленої державної Незалежності. Водночас залишаються невирішеними проблеми рівного доступу до якісної освіти, особливо в умовах російсько-української війни; належного матеріально-технічного забезпечення освітнього процесу на усіх щаблях; повноцінної автономії закладів вищої освіти; належної оплати праці освітян та науково-педагогічних працівників. Перспективними напрямками подальших досліджень є аналіз і моніторинг впливу новітніх технологій на систему освіти та формування сучасної освітньої парадигми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лісовий назвав дев'ять освітніх реформ, які впроваджують в Україні. *Українформ*. 23 червня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3726642-lisovij-nazvav-devat-osvitnih-reform-aki-vprovadzuut-v-ukraini.html>
2. Кохановська, О., Кірдан, О., Невмержицька, О. Історіографія розвитку інноваційних технологій навчання в Україні (90-ті роки ХХ – початок ХХІ століття). *Педагогічний альманах*. Вип. 55. С. 243–251. URL: <https://doi.org/10.37915/pa.vi55.524>
3. Гупан, Н. Історія педагогіки: питання кризи і розвитку. *Український педагогічний журнал*. 2017. № 1. С. 110–115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrj_2017_1_16
4. Савченко, Н. Розвиток педагогічної освіти в Україні з середини ХХ століття у дослідженнях вітчизняних науковців. *Наукові записки. Серія Педагогічні науки*. 2022. № 207. С. 58–63. URL: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-207-58-63>
5. *Парадигми розвитку та тенденції реформування шкільної освіти в Україні у добу незалежності*: монографія / колектив авторів: Дічек Н. П., Саух П. Ю., Євтух М. Б. та ін. Київ, 2022. 507 с. URL: <https://doi.org/10.32405/978-966-644-628-5-2022-507>
6. *Освітні реформи: місія, дійсність, рефлексія*: монографія / ред.: Кремень В., Левовицький Т., Огнев'юк В., Сисоєва С. Київ, 2013. 459 с. URL: <https://eprints.zu.edu.ua/26497/>
7. *Автономія та врядування у вищій освіті*: монографія / Воробйова О., Горецька Т., Коваленко О. та ін. Київ, 2015. 192 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/704795/>
8. *Антологія текстів з реформування освіти в Україні: програми, концепції, проекти*: хрестоматія / упоряд.: Сухомлинська О., Березівська Л., Гавриленко Т. та ін. Вінниця, 2019. 526 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/716658/1/Anthology_of_texts_on_reforming_education_in_Ukraine_2019.pdf
9. Панчук, М. Євроінтеграційні впливи на розвиток освітньої системи України. *Інтермарум: історія, політика, культура*. 2024. Вип. 14. С. 176–195. URL: <https://doi.org/10.35433/history.112076>
10. Свіжевська, С. *Розвиток системи акредитації у вищій освіті України (кінець ХХ – початок ХХІ ст.)*: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. Київ, 2015. 320 с. URL: https://ihed.org.ua/wpcontent/uploads/2019/01/Svizevska_14.01.2015_disertac.pdf
11. Манів, С. Інтелектуальний потенціал: його суть та складові. *Економіка та держава*. 2009. № 6. С. 51–55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2009_6_16

12. Битва підходів: людський інтелект проти штучного у прогнозуванні майбутнього до 2028 року. *UIF*. 2025. URL: <https://uifuture.org/publications/lyudskyy-intelekt-proty-shtuchnogo-u-prognozuvanni-maybutnogo-do-2028-roku/>

13. Цілі сталого розвитку та Україна. *Урядовий портал*. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/cili-stalogo-rozvitku-ta-ukrayina>

14. Resolution adopted by the General Assembly on 29 September 2023. *United Nations*. 2023. URL: <https://docs.un.org/en/A/RES/78/1>

15. Cherniakova, Z., Barbashova, I., Kosenko, R., Koreneva, I., Kuzmenko, H. Sustainable development principles integration into educational curricula: implications and prospects. *Nativa*. 2025. V. 13. N. 2. P. 330–339. URL: <https://doi.org/10.31413/nat.v13i2.19448>

16. Про Державну національну програму «Освіта» («Україна ХХІ століття»): документ 896-93-п. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text>

17. Реформа освіти та науки. *Урядовий портал*. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/reforma-osviti>

18. Топ-5 проблем упровадження «Нової української школи» у 5–6-х класах: результати дослідження. *НУШ*. 2024. URL: <https://nus.org.ua/2024/06/11/top-5-problem-uprovadzheniya-novoyi-ukrayinskoyi-shkoly-u-5-6-h-klasah-rezultaty-doslidzhennya/>

19. Базів, Л. Як Нова Українська Школа (НУШ) виявилася сильнішою за війну. *УКРІНФОРМ*. 2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3767770-ak-nova-ukrainska-skola-nus-viavilasa-silnisou-zavijnu.html>

20. Касьянов, Г. *Освітня система України 1990–2014: аналітичний огляд*. Київ, 2015. 52 с. URL: http://iro.org.ua/uploads/148x200_Research-Block_v3.pdf

21. Закон України «Про фахову

передвищу освіту»: документ 2745-VIII. *Верховна Рада України*. 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19#Text>

REFERENCES

1. Lisovyi Named Nine Educational Reforms being Implemented in Ukraine. (2024). June 23. [online] *Ukrinform*. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3726642-lisovij-nazvav-devat-osvitnih-reform-aki-vprovadzuut-v-ukraini.html> [in Ukr.]

2. Kokhanovska, O., Kirdan, O., Nevmerzhytska, O. (2024). Historiography of the Development of Innovative Learning Technologies in Ukraine (1990s – Early 21st Century). *Pedahohichnyi almanakh* (Pedagogical Almanac), No. 55, pp. 243–251. <https://doi.org/10.37915/pa.vi55.524> [in Ukr.]

3. Hupan, N. (2017). History of Pedagogy: Issues of Crisis and Development. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal* (Ukrainian Pedagogical Journal), No. 1, pp. 110–115. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrpj_2017_1_16 [in Ukr.]

4. Savchenko, N. (2022). Development of Pedagogical Education in Ukraine since the Mid-20th Century in the Research of Domestic Scholars. *Naukovi zapysky. Serii: Pedahohichni nauky* (Scientific Notes. Pedagogical Sciences Series.), No. 207, pp. 58–63. Available at: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-207-58-63> [in Ukr.]

5. Dichek, N., Saukh, P., Yevtukh, M., et al. (2022). *Paradigms of Development and trends in School Education Reform in Ukraine during the Independence Era: A Monograph*. Kyiv. [online] Available at: <https://doi.org/10.32405/978-966-644-628-5-2022-507> [in Ukr.]

6. Kremen, V., Levovytskyi, T., Ohneviuk, V., eds. (2013). *Educational Reforms: Mission, Reality, Reflection: A Monograph*. Kyiv. [online] Available at: <https://eprints.zu.edu.ua/26497> [in Ukr.]

7. Vorobiova, O., Horetska, T., Kovalenko, O., et al. (2015). *Autonomy and Governance in Higher Education*. Kyiv. [online] Available at: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/704795/> [in Ukr.]

8. Sukhomlinska, O., Berezivska, L., Havrylenko, T., comp., et al. (2019). *Anthology of Texts on Reforming Education in Ukraine: Programs, Concepts, Projects*. Vinnytsia. [online] Available at: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/716658/1/Anthology_of_texts_on_reforming_education_in_Ukraine_2019.pdf [in Ukr.]
9. Panchuk, M. (2024). Eurointegration Impacts on the Development of the Ukrainian Educational System. *Intermarum: Istorii, Polityka, Kultura* (Intermarum: History, Politics, Culture), No. 14, pp. 176-195. [online] Available at: <https://doi.org/10.35433/history.112076> [in Ukr.]
10. Svizhevska, S. (2015). *Development of the Accreditation System in Higher Education of Ukraine (Late 20th – Early 21st Century)*. [A thesis for Candidate of Pedagogical Sciences]. Kyiv. [online] Available at: https://ihed.org.ua/wpcontent/uploads/2019/01/Svizevska_14.01.2015_disertac.pdf [in Ukr.]
11. Maniv, S. (2009). Intellectual Potential: Its Essence and Components. *Ekonomika ta derzhava* (Economics and State), No. 6, pp. 51-55. [online] Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2009_6_16 [in Ukr.]
12. Battle of Approaches: Human vs Artificial Intelligence in Forecasting the Future up to 2028. (2025). January 29 [online] *UIF*. [online] Available at: <https://uifuture.org/publications/lyudskyy-intelekt-protyshchnogo-u-prognozuvanni-maybutnogo-do-2028-roku/> [in Ukr.]
13. Sustainable Development Goals and Ukraine. [online] *Governmental portal*. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/cili-stalogo-rozvitku-ta-ukrayina> [in Ukr.]
14. Resolution Adopted by the General Assembly on 29 September 2023. (2023). [online] *United Nations*. Available at: <https://docs.un.org/en/A/RES/78/1> [in Eng.]
15. Cherniakova, Z., Barbashova, I., Kosenko, R., et al. (2025). Sustainable Development Principles Integration into Educational Curricula: Implications and Prospects. *Nativa*, No. 13(2), pp. 330-339. [online] Available at: <https://doi.org/10.31413/nat.v13i2.19448> [in Eng.]
16. On the State National Program “Education” (“Ukraine XXI Century”). [online] *Verkhovna Rada of Ukraine*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text> [in Ukr.]
17. Education and Science Reform. [online] *Governmental portal*. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/reforma-osviti> [in Ukr.]
18. *Top 5 Challenges of Implementing the “New Ukrainian School” in Grades 5–6: Research Results*. (2024). June 11. [online] *NUSH*. Available at: <https://nus.org.ua/2024/06/11/top-5-problem-uprovadzheniya-novoyi-ukrayinskoyi-shkoly-u-5-6-h-klasah-rezultaty-doslidzhennya/> [in Ukr.]
19. Baziv, L. (2023). How the New Ukrainian School (NUSH) Proved Stronger Than War. September 29. [online] *Ukrinform*. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3767770-ak-nova-ukrainska-skola-nus-viavilasa-silnisou-za-vijnu.html> [in Ukr.]
20. Kasiiyanov, H. (2015). *Education System of Ukraine 1990–2014: Analytical Review*. Kyiv. [online] Available at: http://iro.org.ua/uploads/148x200_Research-Block_v3.pdf [in Ukr.]
21. Law of Ukraine “On Professional Pre-Higher Education”. (2019). [online] *Verkhovna Rada of Ukraine*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19#Text> [in Ukr.]

Summary

**EDUCATIONAL REFORMS IN UKRAINE
(LATE 20TH – BEGINNING OF 21ST CENTURY):
HISTORICAL CONTEXT AND IMPACTS**

Larysa KAPITAN

orcid.org/0000-0001-5035-8164

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Acting Rector of Mukachevo State University
email: larisa.kapitan@uzhnu.edu.ua

Yana TOVTYN

orcid.org/0000-0003-2687-7380

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor
Faculty of Management and Hospitality Industry,
Mukachevo State University
email: Tovtyn.Ya@msu.edu.ua

The relevance of the research. One of the fundamental institutions of society, which has a direct impact on the socio-economic development of the state, the formation of various forms of identity, integration into the socio-cultural global space, is the education system. For Ukraine, the end of the 20th - beginning of the 21st centuries. were marked not only by cardinal socio-cultural, socio-political and economic transformations but also by large-scale reforms that took place both in conditions of serious internal crises and cataclysms and under the influence of European integration aspirations. Reforms in the field of education were designed to modernise the school and higher education systems. But the reform processes were accompanied by a number of problems, including institutional instability, lack of resources, lack of consistency and continuity of reforms, a holistic long-term and thoughtful strategy. Given the above problems, there is a need for a scientific comprehensive analysis of educational reforms in Ukraine in the specified period, based on the historical context, taking into account external and internal challenges. Such a convex vision will allow not only to assess the existing results of reform, but also to determine the prospects for the further development of school and higher education in Ukraine

The **purpose** of the article is to review the reforms in the school and higher education system in Ukraine in the late 20th - early 21st centuries through the lens of the historical context and from the point of view of modern requirements for the education system.

Conclusions. Reforms in the school and higher education system of Ukraine in the late 20th - early 21st centuries became a natural process that arose from the transformations of the socio-political, socio-economic and cultural space of our state. These reforms reflect the urgent problems and needs faced by Ukrainian society amid global internal and external transformations. The reforms laid the foundation for the creation of a national system of school education and higher education institutions, oriented towards democratic values and integration into the European educational space. At the same time, the problems of equal access to quality education remain unresolved, especially in the conditions of the

Russian-Ukrainian war; proper material and technical support of the educational process at all levels; full autonomy of higher education institutions; proper remuneration of educators and scientific and pedagogical workers. Promising areas of further research are the analysis and monitoring of the impact of new technologies on the education system and the formation of a modern educational paradigm.

Keywords: university autonomy, academic mobility, higher education, National University of Ukraine, reforms, educational transformation, AI, school education

Отримано редакцією / Received: 17.12.25

Прорецензовано / Revised: 08.12.25

Схвалено до друку / Accepted: 26.02.26